

PSİKANALİTİK KURAM BAĞLAMINDA TANRI, İLLÜZYON ve BİLİM

Araş. Gör. Hasan Atsız *

Özet

Bu makale, psikoanalitik düşüncenin, Tanrı ve illüzyon kavramlarını nasıl bir anlamlandırış tarzıyla ortaya koyduğunu ve Freud'un dinin geleceği hakkındaki öngörülerinin tutarlılığını sorgulamayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Tanrı inancının, pratik hayatımızdaki diğer tecrübeleri değerlendiriş tarzımızla bir benzerlik gösterip göstermediği, Din ve Tanrı inancının uygarlıkla ilişkisi sürecinde ve günümüzde bir yanılsama olarak değerlendirilmesinin imkanı ve uygar toplumda bilimsel bilginin dinî inanışa ve Tanrı düşüncesine olan etkisini neler olabileceği tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Freud, Psikanaliz, Din ve Tanrı, İllüzyon, Bilim

Tanrının algılanışı konusunda, ateizm ve teizm arasında var olan karşılıklı çekişme, felsefe tarihi boyunca bir çok varyasyonla karşımıza çıkmıştır. Tanrının varlığı veya yokluğu ana teması üzerine gelişen bu karşılıklı ilişkide, tarihin değişik zamanlarında, kullanılan malzemenin farklılığı, konunun devamlı gündemde kalmasının sadece bir nedenidir.

Batı dünyasında Aydınlanma dönemiyle birlikte, belirgin bir yükseliş trendi yakalayan ateizm, farklı yöntemlerle yerini sabitleştirme çabası içersine girmiştir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında gelişen ve bu dönemlerde etkisini yoğun bir şekilde hissettiren psikanaliz, pozitif ateizm lehine, önemli bir konuma sahiptir.

Psikanaliz hareketinin, sadece ortaya çıktığı dönemle sınırlı kalmayan etkileri, günümüzde de yansımalarını bulmaktadır. Freud sistemi şekillendirmeye başladığı ilk günden itibaren sadece ruhsal hastalıkları tedavi maksadıyla değil, dini, sanatı, edebiyatı, insanın atasını ve insanın toplumsal örgütlenmesini açıklayacak, bir dünya görüşü ortaya koymaya çalışmıştır. Psikanalizin tıbbi bir tedavi şekli olmaktan düşünsel bir akım haline gelmesi, bu kadar çok şeyi açıklayabilme iddiasından kaynaklanmaktadır.

* Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Böyle bir kültürel ortamda doğan ve başlangıcındaki amacından farklı ilgi alanlarına yönelen psikanaliz hareketinin, yarı siyasal ve yarı dinî bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. İnsanlara şimdiye kadar karşılaşmadıkları bir tarzda hitap eden psikanalitik kuram, antropoloji, din, sosyoloji, uygarlık tarihi ve güzel sanatlar alanında yayılıp çeşitli yansımalarla kendisinden söz ettirmiştir. Asıl alanı olan psikiyatri ve tıp çevrelerindeki etkisinin zayıfladığı sıralarda bu yansımalar, yüzyılımız eğilim ve düşünceleri üzerinde derinden etkide bulunmuştur. Çağımızda, özellikle uygulamalı sosyoloji denilebilecek olan politika, ekonomi ve eğitim konularında psikanalizin bulgularından yararlanılmaya, kısıtlı da olsa, devam edilmektedir. Freud, her ne kadar felsefeyi küçük gören ve yararsızlığını ifade eden söylemlerde bulunmuşsa da, felsefeyle hep yakından ilgilenmiş, yazılarında felsefi yöntemi sıkça kullanmış, daha da ötesi doğrudan doğruya felsefe yapmıştır. Bu şekilde çok geniş bir yelpazeye yayılan psikanalitik kuram, Tanrı inancı ve dinin gelişim süreci hakkında da çeşitli yorumlar ve çıkarımlar içermektedir.

Bu çalışmada biz, psikanalitik düşüncenin, Tanrı ve illüzyon kavramlarını nasıl bir anlamlandırış tarzıyla ortaya koyduğunu ve Freud'un dinin geleceği hakkındaki öngörülerinin tutarlılığını tartışmaya ve değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

1- Tanrı İnancı ve Dogmatizm

İnsanlığın ilk dönemlerinden başlayıp, çeşitli varyasyonlar geçirerek günümüze ulaşan Tanrı tasavvurunun, sorgulama sürecinde Freud, dinî düşüncenin inanç boyutunu da değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla gerçekleştirdiği ilk adım, dinî bilginin ve Tanrı inancının, pratik hayatımızdaki diğer tecrübeleri değerlendiriş tarzımızla bir benzerlik gösterip göstermediğidir. Freud'a göre, "Dünya ile ilgili pratik bilgilerimiz, içeriklerine inanılmasını beklerken, taleplerini destekleyen gerekçeleri ortaya koymayı da ihmal etmezler. Bunlar, gözleme ve elbette çıkarsamalara dayalı uzun bir düşünme sürecinde ortaya konulmaktadır. Kişinin bu sonucu benimsemek yerine bu düşünce sürecini kendisi yaşamak istemesi halinde pratik hayatta bunu nasıl gerçekleştireceğini de gösterirler. Ayrıca ilettikleri bilginin kaynağı da her zaman için ortadadır."¹

¹ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.210. Bu çalışma içerisinde, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ne bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden

Freud, pratik bilgilerimize karşı uyguladığı bu küçük inanılabilirlik testini dinî öğretilere ve Tanrı inancına da tatbik etmeye çalışarak, bir geçerlilik sorgulaması yapma çabasındadır. Ona göre, İnanma beklentilerinin neye dayandığı sorgulandığında birbiriyle uyumsuz üç yanıtla karşılaşırız;

“1- Bu öğretilere inanmaya değer çünkü ilk atalarımız bunlara inanmıştır.

2- İkel çağlardan bize aktarılan kanıtlara sahibiz.

3-Bunların doğruluğunu sorgulamak yasaktır.”²

Tanrı inancının insan psikolojisindeki temellerini tespit etmeye çalışan Freud, birinci madde yani atalar kültü hakkında şunları söylemektedir;

“Bugün yaşayan ve Tanrı inancının temelsiz olduğunu görmekten başka çıkarı kalmayan çok sayıda insanın, buna rağmen acıklı bir dizi artış eylemlerle son kertesine kadar dini savunma çabası içinde olduğunu görmek çok acı vericidir. Tanrının yerine kişisel olmayan soyut, gölgemsi bir ilkeyi koyarak dinin Tanrısızını kurtarabileceklerini sanan bu felsefecilerle karşılaşmak için, inananların safına karışmak ve şu uyarıyla seslenmek geliyor insanın içinden: ‘Efendinin³ adına hürmetsizlik etmeyin!’ ve eğer geçmişteki bazı büyük insanlar da aynı şekilde davrandıysa bu davranışları örnek gösterilemez. Niçin böyle davranmak zorunda olduklarını biliyoruz.”⁴

Freud’un asıl ilgilendiği bölüm, üçüncü, yani “dinin sorgulanamazlığı” kısmıdır. Ona göre bu yasa, “gelişmeye ve ilerlemeye karşı duran ve insanlığın geleceğini tehlikeye düşüren bir kısıtlamadır.”⁵ Dinin sorgulanamazlığı saplantısı Freud için kuşkuların en derinini yaratır. Ona göre, yasağın amacı, Tanrı inancının ve dinî doktrinlerin zayıflığının ve güvensizliğinin topluma hissettirilmeden, baskıyla kabul

yapılacaktır. *Bir Yanılsamanın Geleceği*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 185-244. sayfalar arasındadır.

² Freud, *a.g.e.*, s. 210.

³ Burada ‘Efendi’den kastı ilkel dönemlerde şekillendiğini iddia ettiği Tanrı tasavvurudur.

⁴ Sigmund Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.264. Bu çalışma içerisinde, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları’na* bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi’nin yayımladığı ÖFD’nden yapılacaktır. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 245-342. sayfalar arasındadır.

⁵ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.198.

ettirilmeye zorlanmasıdır. Tanrı inancı, açık ve aşikar olmayı, gerekli verilerle bir sonuca varmak isteyen herkesin önüne konulmaya hazır bir şeffaflık içerisinde olmasını gerektirmektedir. Durum bu olunca diğer iki kanıtın temelinin incelenmesine geçilmesi, dindirilmesi zor bir kuşkuyla bizi karşı karşıya bırakmaktadır.⁶ Alaycı bir tavırla, inancın dogmatik yapısıyla ilgili düşüncelerini, dinî literatüre yansıtarak, şu şekilde neticeye bağlar; “İnanmamız gerekir çünkü atalarımız inanmışlardır. Peki ya atalarımız bizden çok daha cahillerse ve bugün belki de inanamayacağımız şeylere inanmışlarsa, bizlerin yine de onları takip etme zorunluluğumuz var mıdır? Atalarımızdan bizlere kalan kanıtlar kendi içinde her türlü güvenilirlik işaretlerini içeren yazılardır. Çelişkilerle, değiştirmelerle, çarpıtmalarla doludur ve sözünü ettikleri olgusal doğrulamaların kendileri doğrulanmamıştır. Sözlerinin, hatta sadece içeriklerinin ilahi vahiyden geldiğini iddia etmenin pek yararı olmaz; çünkü doğruluğu sorgulanma konusu olan doktrinlerden birisi de, zaten bu savdır ve hiç bir önerme kendinin kanıtı olamaz.”⁷

Din ve Tanrı inancının uygarlıkla ilişkisi bağlamında bir yanılısama olduğunu söylemeden önce Freud, özellikle düşünce yapısının etkinliği ile ilgili, zayıf gördüğü birkaç noktayı daha gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki, Orta Çağ Avrupa’sında Tertullianus’un, inancın temellerini açıklamada kullandığı, “İnanıyorum, çünkü saçma”(Credo quia absurdum) felsefesidir. Ona göre bu felsefe, delice ve dinî doktrinlerin mantıksal yargının üstünde olduğunu iddia eden bir görüştür, doğruluğun içten hissedilmesi ve kavranılmasını amaçlamaktadır. İnancın otoriter bir ifade olarak hiç bir bağlayıcı gücü yoktur. Dinin ve Tanrı inancının doğruluğu, bu doğruluğa tanıklık eden içsel bir deneyime bağlıysa, bu ender deneyimi yaşamayan insanların varlığı, konuyu anlamamızı zorlaştıracaktır. Herkesin sahip olduğu mantık yeteneğini kullanması istenebilir, ancak, sadece bir kaç kişide var olan bir güdü, herkes için geçerli bir yükümlülük getirme gücünden yoksundur. “Eğer bir insan derinden etkilendiği bir esriklik durumundayken dinî doktrinlerin geçerliliğine ilişkin şaşmaz bir inanç edindiyse, bunun başkaları için önemi nedir?”⁸

⁶ Freud, *Bir Yanılısamanın Geleceği*, s. 211.

⁷ Freud, *a.g.e.*, s. 211.

⁸ Freud, *a.g.e.*, s. 213

Freud'a göre, Tanrının varlığının geçerlilik değerini, sezgi gibi iç gözlemden beklemek sonuçsuz kalacak bir çabadır. Zira bu inançları kanıtlamak yada çürütmek mümkün değildir. Elimizdeki bu materyale, eleştirel yaklaşamayacak kadar az şey bilinmektedir. Kendi dışımızdaki gerçekliğe ilişkin bir bilgiye ancak bilim yoluyla ulaşılabilir. Sezgiden ve iç gözlemden bir şey beklemekte sadece bir yanılsamadır. Dinî doktrin çok kolay cevap verdiği sorular konusunda hiç bir bilgi vermeyen sezgi ve iç gözlem, sadece kendi ruhsal yaşamımız konusunda yorumlanması zor, ayrıntılar verebilirler.⁹

Freud, bu konudaki diğer bir eleştirisini "sanki" felsefesi üzerine yöneltir. Bu felsefe, düşünce etkinliğimizin temelsizliğini, hatta saçmalığını, tam olarak kavradığımız çok sayıda hipotez içerdiğini iddia eder. Çeşitli pratik nedenlerden ötürü "sanki" bu kurgulara inanıyormuşuz gibi davranmak zorunda kalınmaktadır. Freud, felsefenin Tanrı inancı ile ilgili ortaya koyduğu pek çok kanıtı, iki yüzeysel örnekle genelleştirip şu şekilde sonuca bağlamaya çalışmaktadır; "-sanki- tartışmasının iddiası ancak bir felsefecinin ortaya koyabileceği bir iddiadır. Çünkü yöntem bakımından felsefe, mantıklı işlerimizin anlayış gücüne değerinden çok önem vererek, örneğin, sezi gibi başka bilgi kaynaklarının gerçekliğini kabul ederek yolunu şaşırılmaktadır.¹⁰ Düşünceleri felsefenin hilelerinden etkilenmeyen birisi bunu hiç bir zaman kabul edemeyecektir.¹¹ Bu tür bir insana göre saçma veya mantığa aykırı bir şeyi kabul etmek söz konusu bile olamaz. Ondan, en önemli işlerinde sıradan etkinliklerinin tamamı için istediği garantilerden vazgeçmesi beklenmemektedir."¹²

Felsefenin Tanrı hakkında yaptığı tanımlamaları ve kanıtlamaları alaycı bir dille eleştiren Freud, felsefecilerin kelimelerin özgün anlamları

⁹ Freud, *a.g.e.*, s.217.

¹⁰ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.186.

¹¹ Psikanaliz ve felsefe arasındaki ciddi bağları Freud'dan sonraki psikanaliz temsilcileri dile getirerek, felsefe ve ruh bilim arasında konularından kaynaklanan kopmaz bir bağ olduğunu, ruhbiliminin konusunun ruh, felsefenin konusunun dünya olduğunu ve bu iki birlikteliğin birbirinden koparılmasının mümkün olmayacağını belirtmişlerdir. Bkz.: Carl Gustav Jung, *Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi*, çev.: Engin Büyükinal, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.24; Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy*, ing. çev.: Denis Savage, Yale Universty Press, New Haven and London 1970, ss.483-485.

¹² Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.213.

rını, neredeyse tamamen kaybedinceye kadar eğip büktüklerini ve kendileri için yarattıkları bulanık bir soyutlamaya “Tanrı” adını takarak, bütün dünyanın karşısında deist, yani Tanrının inananları pozunu takındıklarını, hatta gerçekte Tanrıları bir gölgeden başka bir şey olmasa da, daha yüce ve arı bir Tanrı kavramına ulaşmış olmakla övündüklerini belirtmektedir.¹³ Bu konuda felsefi söylemin çabalarını hafife alarak şunları dile getirir: “hepimiz biliriz ki, hafif ilimler dünya problemlerine başarılı sonuçlar getirememişlerdir. Filozofların bombaları bu gerçeği değiştirebilecek güçte değildir. Sadece her şeyi belirgin bir kesinliğe bağlayan sabırlı bir çalışma, sonuçta bir değişiklik meydana getirebilir.”¹⁴ Kendisinin de belirttiği gibi o her zaman felsefeyle arasında belirgin bir mesafe olması gerektiğini savunmaktadır. Rasyonel düşüncenin önemli yöntemlerinden biri olan gözlem metodundan uzaklaştığı zamanlarda dahi Freud, felsefeye yaklaşımdan titizlikle uzak durduğunu belirtmekte ve felsefeye karşı kendisine gördüğü yeteneksizliğin, ondan uzakta durmasını kolaylaştırdığını belirtmektedir.¹⁵

Freud’un felsefi söylemi dikkate almaz bir tavır sergilemesi onun bu konuyla ilgili hiçbir çalışma yapmamış olmasından ve dönemindeki onca felsefi yoğunluğa rağmen onu yanlış anlamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu konuda akla gelen ilk soru şudur: İnsan ve onun psikolojisiyle uğraşırken, felsefeden uzak kalabilmek veya ondan yararlanmamak mümkün müdür? Freud’dan sonraki bir çok psikolog onunla aynı kanıyı paylaşmamaktadır.¹⁶ Manfred Spitzer, psikolojik verilerin değerlendirilmesi ve kuramsallaştırılmasında, felsefeye olan ihtiyacı dile getiren makalesinde, Jaspers’e atfen şunları dile getirmektedir:

Her kim felsefeyi dışlayabileceğini ve yetersiz görüp bir kenara atabileceğini düşünürse, sonunda şu ya da bu şekilde onun karşısında yenilgiye uğrayacaktır... psikiyatrinin tam anlamıyla neye karşılık geldiğini anlamamız için felsefi

¹³ Freud, *a.g.e.*, s.218.

¹⁴ Sigmund Freud, *Endişe*, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.21.

¹⁵ Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.97.

¹⁶ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çev.: Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul 1997, s.379.

düşünüş şimdi ve gelecekte bizim için kaçınılmaz bir şeydir. Bu sorumluluğu yüklenmek zorundayız.¹⁷

Her ne kadar Freud, felsefeden anlamadığını ve ondan uzak durmak istediğini belirtse de, pratikte bunu uygulamamış, ihtiyaç duyduğu anda, tarihsel felsefi verilerden ve felsefi düşünce tarzından yararlanmadan geri kalmamıştır. Genel anlamda etkilendiği felsefi düşünce tarzını bir kenara bırakarak, Freud'un kullandığı daha özel felsefi malzemelerden bir iki küçük örnek vermek yeterli olacaktır; "O kendi kuramıyla eski Yunan filozofu Empedokles arasında bir bağ kurarak; onun sürekli çatışma halinde olan sevgi ve savaşım ilkelerini, kendi yaşam ve ölüm içgüdüleriyle benzerlikler gösterdiği... ve yine, Kant'ın algılarımızın öznel olarak koşullandığı ve bilinebilir olmasa bile algılanan şeyle özdeş olarak değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini gözden kaçırmamamız konusunda bizi uarması gibi, psikanalizde, bilincin algılarıyla bunların nesnesi olan bilinç dışı zihinsel süreçleri bir tutmamız konusunda bizi uyarmakta"¹⁸ olduğu gibi, pek çok benzerliği günümüz araştırmacıları tespit etmişlerdir.

Dinî bilginin ve Tanrı inancının, pratik hayatımızdaki diğer tecrübelerin doğruluk değerlerini sorgulayış tarzımızla bir benzerlik gösterip göstermediği konusunda Freud, bu iki kıstasın özdeşliğinden yana tavır sergilemektedir. Yani, ona göre gözlem ve çıkarsamalara dayalı uzun bir düşünme süreci, pratik bilgilerimizin doğrulanmasında veya yanlışlanmasında temel dayanak noktası olarak kullanıldığı gibi, Tanrı inancının sorgulanmasında da aynı materyallerin kullanılması gerekmektedir.¹⁹ Ancak aynı değerlendirme tarzını, "her şeyi kesinliğe bağlayan sabırlı bir çalışma" adına bizzat Freud'un kendisinin kullanmamış olması, onun, bir çok bilim adamı tarafından tenkit edilmesine yol açmıştır.²⁰ Freud'un bilinç ve bilinçaltı kavramları hakkında yaptığı açıklamalar ve hatta sistemini, üzerine oturttuğu tüm psikanaliz kuramı dik-

¹⁷ Manfred Spitzer, *Felsefe ve Psikopatoloji*, der.: M. Spitzer, B.A. Maher, çev.: Özgür Karaçam, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998, s.43. Felsefe, psikoloji ve psikopatoloji arasındaki birbirini destekler yöndeki ilişkisi için bkz.: *a.g.e.*, ss.389-418.

¹⁸ Joseph F. Rychlak, "Psikopatolojideki Erekbilimsel Açıklamaya İlişkin Teknik Sorunlar: Sigmund Freud Örneği", der.: M. Spitzer, B. A. Maher, *a.g.e.*, ss. 215-219.

¹⁹ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.210.

²⁰ Freud'un bilimsel metodu hakkında çeşitli yorumlar için bkz.: Peter Gay, *A Godless Jew: Freud, Atheism and The Making of Psychoanalysis*, Yale University Press, New Heaven and London 1987, ss.21-30.

kate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, gözlem metodunun ne derece etkin bir yöntem olarak kullanılmış olduğu, oldukça tartışma götürür bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Bilimsel gözlem metodunun kistaslarıyla açıklanması mümkün olmayan bir dizi psikolojik araştırma, günümüzde Freud'un yöntemine dayalı psikanalizin, değer kaybına uğramasının önemli nedenlerinden birisidir.²¹ Tam anlamıyla psikanalizin alt yapısında mevcut olmayan bu tür bir değerlendirme tarzı, Freud'un söyleminin aksine çıkarsamalara dayalı bir düşünce yapısı, Tanrı inancının insan zihninde şekillenmesinde oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Zira Tanrı, alemde, apaçık ve koşulsuz olarak gözlemlenebilen bir varlığa sahip değildir. Onun varlığını kabullenmek için insan, zihnini zorlar ve belirli bir düşünce süreci içine girer. Akli yetileri elverdiği ölçüde onun varlığını destekleyen kanıtları çevresinden bulup çıkarmak zorundadır.

Yine, dinî bilginin çeşitli bilimsel kuramlardan farklı olması ve insanları Tanrı inancına götüren gerekçelerin de, sadece rasyonel gerekçelerle sınırlı olmasını beklemek tek başına doğru olmasa gerekir. "Dine inanmak, metafiziksel bir teorinin doğruluğuna inanmak kadar ve hatta ondan daha fazla, ebedi hayatla ilgili bir kurtuluş reçetesine hem makul gerekçelerini ve beklentilerini hem de özgür iradeyi dikkate alarak inanmaktır. Başka bir ifadeyle iman, sadece teorik doğruluğu aşan ve ebedi sayılan bir hayatın pratik kurtuluşu ile ilgili olan bir husustur. Bu durumda o, elbette teorik nedenler kadar, başka pratik gerekçeler, beklentiler ve amaçlardan da doğal olarak destek alacaktır."²²

Daha çok ortaçağ Hıristiyan öğretisinden kaynaklanmış ve kapsayıcı olmayan bir genellemeyle Freud'un, teistin zihnindeki Tanrı inancının üçlü bir delillendirmeye dayalı olduğu iddiası (atalarımız böyle inanmıştır, eskiden beri bize aktarılan deliller bu yöndedir ve bunların doğruluğunu sorgulamak yasaktır)²³ tartışmaya açık bir konudur. Elbette ki Freud'u böylesi bir düşünce tarzına çeken tarihsel dayanakların, varlığı inkar edilemez. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de inançlarını bu gibi temellere dayandırarak ispatlama gayreti içinde olan vardır. Ancak bu insanların inandıkları şey, özgün bir Tanrı değil, ataları ve kendi

²¹ Max Schur, *Freud: Living and Dying*, International Universities Press, New York 1972, s.369.

²² Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Aklılığı*, Etüt Yayınları, Samsun 2000, s.51.

²³ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.210.

zihinlerinde saplantı haline getirdikleri dogmalarıdır. Sayıları ne kadar olursa olsun, inançlarını bu gibi dayanaklarla desteklemeye çalışan insanların değer yargıları ile ilahi kaynaklı Tanrı tasavvurunu aynı kefeye koyarak değerlendirmek, yanlış sonuçlara ulaşmamıza neden olacaktır. Ayrıca, Freud, bu cevapları kendisine kimin verdiği ile ilgili bir açıklamada da bulunmamaktadır. Ancak bunların; sorgulayıcı bir teistin zihninden kaynaklanmadığı açıktır. Bu cevapların daha çok, Freud'un Tanrı inancına ve dine bakışını yansıtan kendi cevapları olduğu da gayet muhtemel bir olasılıktır. Bu konuda mantıksal olarak da bir yanlışlığın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz; örneğin aynı üçlü mekanizma, Freud'un oedipus kompleksi veya *Totem ve Tabu*'da, ilkel babanın öldürülmesi, gibi psikolojik ve mitolojik inançlara uygulanması halinde, bunların da Freud'un dogmaları olduğunu²⁴ ve Tanrı inancının dogmatik yapısından daha temelsiz kaynaklara sahip varsayımlar içerdiğini söylememiz mümkündür.

İslam dininin sahip olduğu Tanrı anlayışı açısından bir değerlendirme yaptığımızda, bu tür bir delillendirme tarzının bu dinin içinde asla kullanılmadığı söylenilebilir. Akli bir kenara bırakıp, dinin ve Tanrı inancının sorgulanamazlığı ile ilgili bir kabullenme, öncelikle Kur-an'ı Kerim'in öğretilerine ters düşmektedir.²⁵ Yine atalarımızdan geldiği şekliyle dinî inançlarımızı belirlemememizin gerekliliğini, Kur-an'ı Kerim şu şekilde ifadelemektedir; "Onlara (müşriklere) 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman onlar, 'hayır! Biz atalarımızı üzerine bulduğumuz şeye uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiysele?"²⁶

Freud'un, Felsefe tarihinde, günümüze kadar ortaya konmuş olan Tanrı inancıyla ilgili birçok kanıtlamayı hiç değerlendirme konusu yapmadan birkaç yetersiz örneğe değinerek tartışmayı geçiştirmeye çalışması, zorunlu olarak, zihinleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirme girişiminde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira, onun için önemli olan, Tanrı inancının şekillenmesinde, akli muhakemenin ne derece yetersiz olduğuna dair kimi iddiaların, felsefe tarihinden cımbızla çıkartılması ve teorilerinin bu materyallerle delillendirmeye çalışılması-

²⁴ Ali Köse, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.128.

²⁵ Akletmeyi (akıl yürütmeyi) öğütleyen ayetler için bkz. Bakara (2):164,242; Âli İmrân (3): 118; A'raf (7): 169.

²⁶ Kur'an, Bakara (2):170.

dır. Bu bakış açısıyla dikkatlice incelendiğinde ortaya çıkan şey, her iki örnekte de, vurgulanmak istenen akli değerlendirme tarzının yetersizliğidir. Bilerek ve Freud'un amaçları doğrultusunda seçilmiş olan bu örneklerin dışında akli önemseyerek sistemlerini şekillendiren, bir çok delilden bahsetmek mümkündür. Bu amaçlı ve objektiflikten yoksun seçim, muhatapların gerçekleri görmelerini engellemek, doğruları kendi hipotezini destekler yönde çarpıtmak²⁷ ve felsefi düşünce tarzını itham etmekten başka bir gaye gütmemektedir.

2- Tanrı İnancı Bir Illüzyon mu?

Tanrı tasavvurunun ve dinin illüzyon²⁸ olduğu iddiası Freud'dan önce Feuerbach tarafından dile getirilmiştir. Feuerbach dini, insanlığın ilk çocukluk hali, insanın kendisine ve dünyaya yabancılaşmasından ve kendisinde gördüğü eksiklikleri tanrıya yansıtmasından kaynaklanan bir illüzyon olarak tanımlamıştır.²⁹ Freud, kaynağını Feuerbach'tan aldığı bu düşünceyi geliştirmiş, felsefi bir zemine dayandırılarak ifade edilen ve materyalist karakterler içeren yansıtma mekanizmasını, psikolojik bir terminolojiyle ifadelendirmiştir.³⁰

Freud'a göre, Tanrı tasavvuru ve dinî öğretiler, deneyimlerin ve ya düşünmenin ürünleri değil, birer illüzyon ve yanılsamalıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken şey, yanılsamanın, hatadan farklı bir içeriğe sahip olmasıdır. Yanılsamaların tipik özelliği insan hatalarından kaynaklanmış olmalarıdır. Bunlar, psikiyatrik kuruntulara benzetilmektedirler. Ancak kuruntuların özünün gerçeklikle çelişik olması, özü gereği zorunlu iken yanılsamaların yanlış olması yani her zaman için gerçekleşemez veya gerçeklikle çelişik olması aynı zorunluluğu taşımamaktadır.³¹ Ya-

²⁷ Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.41.

²⁸ Yanılsama. Alışılmadık, normal olmayan Psikolojik, fiziki ya da fizyolojik koşulların sonucu olarak, duyu verilerinin yanlış yorumlanmasına bağlı olan yanıltıcı algı. Nesneyi olduğundan başka türlü algılama. (Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997, s.713.)

²⁹ Bkz.: Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, ing. çev.: George Eliot, Harper Torchbooks, New York 1957, ss.5-25. Ludwig Feuerbach ve Yansıtma din teorisiyle ilgili daha detaylı bir çalışma için bkz.: Ferhat Akdemir, *Ateizmin Dayandığı Sosyolojik Gereklere ve Bu Gereklere Teistik Açından Eleştirisi*, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 2000, (basılmamış Yüksek Lisans tezi).

³⁰ Bkz.: Hans Küng, *Freud and The Problem of God*, ing. çev. Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979, s.6.

³¹ Daha geniş bilgi için bkz.: Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.216.

nılsamalar, insanlığın en eski, en güçlü ve en acil arzularının giderilmesini sağlamaktadır. Güçlerinin sırrı, bu arzuların güçlerinde yatmaktadır. Çocukluktaki ürkütücü çaresizlik duygusu, babanın sağlayacağı bir korunma ihtiyacı yaratmış ve bu çaresizliğin ömür boyu devam edeceğinin kavranması da, çok daha güçlü bir babanın varlığına tutunmayı zorunlu kılmıştır. İlahi bir gücün iyilik sever adaleti, yaşamın tehlikeleri karşısında duyduğumuz korkuyu dindirmekte, ahlâkî bir dünya düzeninin kurulması, insan uygarlığında çoğu kez gerçekleşmeyen adalet beklentisinin gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Dünyalık var oluşun gelecek yaşamda da devam etmesi, bu arzu gidermenin gerçekleşeceği zaman ve mekan çerçevesini ortaya koymaktadır. Evrenin nasıl oluştuğu, ya da ruhla beden arasında ilişki türünden insanın merakını uyandıran bilmecelelerin cevapları bu sistemin altında yatan varsayımlara uygun olarak şekillenmiş, baba kompleksinden kaynaklanan ve hiç bir zaman üstesinden gelinemeyen çocukluk çatışmalarının giderilmesi ve evrensel düzlemde kabul edilen bir çözüme bağlanması, bireye büyük bir ruhsal rahatlık kazandırmıştır.³² Yani bir anlamda insan kendi kendine oluşturduğu pembe bir dünya (illüzyonları) içersinde kendi hayalleriyle tatmin olmaktadır. Ahlâkî açıdan işe, farklı bir illüzyon içersine girerek, bu dünyada temin edemediği 'adalet' istemini, ölümden sonra hayat düşüncesiyle giderme eğilimi sergileyerek rahatlamaya çalışmaktadır.

Ayrıca Freud'a göre, çeşitli eleştirmenler, "evren karşısında insanın önemsizliği" duygusunu benimseyenleri "derinden dindar" olarak tanımlamakta ısrar etmektedirler. Oysa ona göre, Tanrı tasavvurunu oluşturan şey bu duygu değil, bundan bir sonraki adımdır. Yani bu duyguya yönelik çare gerektiren tepkidir. Daha da önemlisi bu tepkinin insan merkezli bir kaynaktan beslenmiş olmasıdır. İnsanların büyük dünyada oynadığı küçük rolü, alçak gönüllülükle kabullenen kişiyi dindar değil, tersine kelimenin gerçek anlamıyla dinden uzak bir insan olarak değerlendirmektedir.³³ Onun için, önemli olan nokta, bunun pratik uygulamaları değil, ne amaçla ortaya çıkmış olabileceği ve ne türden ihtiyaçlara cevap verdiği'dir.

Freud'u din ve Tanrı kavramları hakkında böylesi kesin bir yargıya varmaya iten sebep, insan ve Tanrı arasındaki etkileşimin tam ola-

³² Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s. 215; Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.264.

³³ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.218.

rak anlaşılammamış olmasından kaynaklanmaktadır. Mevcut Tanrı tasavvurlarının insanların ihtiyaçlarına cevap verir tarzda şekillenmiş olduğu düşünöldüğünde, temelde insan ihtiyaçlarının ortaklığı ve birlikteliğı ön kabulünden hareketle, insan-Tanrı arasındaki iletişimde hiç bir uyumsuzluğa rastlanmadan mükemmel bir denge ile, insanlığın ortak olan tüm ihtiyaçlarını gideren ve onları maddi manevi herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmalarını engelleyen, bir Tanrının var olması beklenirken realite tam tersi gerçekleri karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca dünya yüzeyinde var olan çeşitli Tanrı tasavvurlarını yüzeysel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, aralarındaki farklılık ve çelişkiler, insan ihtiyaçlarının ortaklığıyla belirgin farklılıkları gün yüzüne çıkarmakta ve insanın aklına şöyle bir soru takılmaktadır; Madem ki bu fikrin oluşumunda yatan temel sebep insan ihtiyaçlarıdır, değişmezlik içeren bu sebebin, kaynaklık ettiğı Tanrı tasavvurunun, farklılaşma göstermeden tek bir formda olması gerekmez midir? Veya ortak ihtiyaçlardan kaynaklanan tanrı özlemi nasıl olurda bu denli farklı yansımalarla karşımıza çıkmaktadır?

Freud'un, dini bir illüzyon olarak nitelendirmesinin temel sebeplerinden birisi de, *aklileştirme* tezidir. O, insanın önce Tanrıyla arzuladığını sonra da onun varlığına inanmak için sebepler icat ettiğini iddia etmiştir. Yani Freud'a göre din, varlığını aklileştirmeye borçludur ve aklileştirme de objektif bir değerlendirme tarzı olamaz. Objektiflikten yoksun bir değerlendirme ise, o'na göre, doğrusallık adına hiç bir değere sahip değildir ve ancak bir *illüzyon* olarak adlandırılabilir.

Eğer bilinçli düşünce aklileştirmeden başka bir şey değilse, -ki Freud için böyledir- o zaman doğruyu bilgiye ulaşmak, hiç bir şekilde mümkün olmayacaktır. Bu durum psikanaliz için de aynı şekilde geçerlidir. İnsanın kendi dünyasının mantıklı görünmesini istediğini, onun için aklileştirme mekanizmasına muhtaç olduğunu söyleyen, Freud'un kendisidir. Dolayısıyla aklileştirme her zaman bir gayri aklilik belirtisi değil, tersine insanın doğal haldeki akliliğinin bir delilidir. Bundan da öte insan her şeyi anlamlandırmaya çalışan, bir yapıya sahip olduğu için de aklileştirmeye muhtaçtır. Kendi psikolojik dünyasında entelektüel tutarlık arayan her insan için bu oldukça etkin bir düzeyde önem taşımaktadır.³⁴

³⁴ Köse, *a.g.e.*, s.131.

Yansıtma Din Teorisi'nin çözümlenmesinde Freud'un ulaştığı son nokta, Tanrı inancının evrensel bir illüzyon olduğu sonucudur. "Dinin, arzuları tatmin eden psikolojik temelli bir ihtiyaç, ancak realitede karşılığının olmayan menfi bir olgu, yani bir illüzyon olduğu iddiası Freud'un, ferdi psikanalizle ilgili öğretileri göz önünde bulundurulduğu zaman bir çelişki arz etmektedir. Bir taraftan dinin, insanın tabiat ve medeniyetle ilişkisi neticesinde arzuları tatmin eden bir illüzyon ortaya çıktığı şeklinde tarihi bir değerlendirmeye bu yargıya varan Freud, diğer taraftan ferdi psikanaliz alanında, arzunun tatmin edilmesinin ruh sağlığı için faydalı bir olgu olduğu öğretisini ortaya koymaktadır. Kısacası psikanaliz alanında arzuların tatmin edilmeleri gerektirdiğini savunan, bunun ruh sağlığı için zaruri olduğunu iddia eden birisinin, din bağlamında arzuların tatmininin insanlığa zarar verdiğini söylemesi bir çelişki olsa gerektir."³⁵ Ayrıca illüzyonu, Freud'dan farklı bir tarzda değerlendiren ve ona insanın yaratıcı tecrübesinin bir parçası olarak değer veren bilim adamlarının varlığından da bahsetmek mümkündür.³⁶ Zira, illüzyon, realiteye geçişin gelişimsel bir şekli olarak yorumlanmaktadır.

Toplumunun süreklilik içerisinde devamı, insanların inançsal gereksinimlerini giderebilmesiyle doğru orantılıdır. İman doktrinlerinin temelinde yer alan güçlü ve adil bir yaratıcının olmadığı, ilahi bir hesaplaşmanın asla olmayacağı ve her şeyin ölümümüzle bir son bulacağı kabul edilecek olursa, insanlar, uygarlığın kurallarına uyma ve birbirlerine saygı duyma konusundaki her türlü yükümlülüğü bir yana bırakacak ve bireysellik ön plana çıkacaktır. Herkes korku duymaksızın kendi asosyal bencil iç güdülerinin peşinden sürüklenecek ve kendi gücünü kullanmaya çalışacak, uygarlık sürecinde uzun çabalar sonucunda elde edilen kazanımlar anlamsızlaşacaktır. Sayısız insan Tanrı inancıyla teselli bulmakta ve ancak bunun yardımıyla yaşama katlanabilmektedir. Karşılığında daha iyisini sağlamaksızın onları bu destekten yoksun bırakmak çok daha vahim sonuçlar doğuracaktır.

3- Tanrı ve Bilim

Freud, uygar toplumlarda dinin, insanlar üzerinde eskisi kadar etkili olmadığı kanaatindedir. Ona göre, bunun nedeni vaad edilenlerin gerçekleşmemesi değil insanların bunları pek inandırıcı bulmamasıdır.

³⁵ Köse, *a.g.e.*, s.130.

³⁶ Konu hakkında daha ayrıntılı açıklama için bkz.: Ali Rıza Aydın, *Psikanalizin Dinsel Serüveni*, Etüt Yayınları, Samsun 2004, ss. 23-28.

Yalnız başına olmasa da bu değişimin nedeninin insan toplumunun üst katmanlarında bilimsel yaklaşımın eskiye nazaran çok daha etkin bir güç olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Eleştirilerin dinî bilginin değerini ortadan kaldırması, doğal bilimlerin bunlardaki hataları ortaya çıkarmasıyla, karşılaştırmalı araştırmaların, dinî fikirlerle, eski çağlardaki ilkel insanların ruhsal ürünleri arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarması³⁷ gibi, Freud'un ortaya koyduğu çeşitli nedenler onun bu kanaate ulaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Ona göre, "Bilimin alanında hak iddia eden ve savaşılan üç gücün en tehlikelisi dindir. Bilim, yaşamın tehlikeleri ve kötü rastlantıları karşısında, insanın korkusunu yatıştırmak, ya da ona felaketler içinde bir avuntu vermek söz konusu olduğunda, din ile yarışamaz. Bilimin bazı tehlikeleri önlemeyi, bazı kötülüklerle karşı başarı ile savaşmayı öğrettiği doğrudur, ancak bir çok durumda o acıyı yok edemez ve insanlara boyun eğmeyi öğütlemek zorunda kalmaktan başka bir şey yapamaz. Din, buyruklar, yasaklar, kısıtlamalar koyduğu zaman bilimden daha da uzaklaşmaktadır."³⁸

Freud'a göre, "bilimsel bilgi ne kadar çok ilerler ve toplumlar arasında yaygınlık kazanırsa, dinî inanıştan ve Tanrı düşüncesinden uzaklaşma -ilk bakışta kabul edilmesi güç, töresel inanışlardan daha sonra temel önermelerinden uzaklaşma- da o kadar yaygınlık kazanacaktır. Tanrı inancı, kutsallık ve dinî doktrinlerin ihlal edilemez özelliğiyle bir tür yayılma yoluyla birkaç önemli yasaktan, diğer her türlü kültürel düzenlemeye, yasaya ve kurala kadar uzanmaktadır. Ancak bu yayılma eğilimi, bekleneni vermekten çok uzaktır. Sadece farklı zamanlarda ve yerlerde çelişkili kararlara yol açarak birbirlerini geçersiz kılmakla kalmazlar, bunun da ötesinde insan yetersizliğinin her türlü belirtisini sergilerler. Bunlar da, sadece dar görüşlü tedirginliğin ürünlerinden, bencil çıkarların bir dışa vurumundan, ya da eksik önermelere dayalı bir sonuçtan ibarettirler. Ortaya koymaktan kendimizi alamadığımız eleştiriler, çok daha haklı bir temele dayanan diğer kültürel beklentilere duyduğumuz saygıyı da hoş olmayan bir düzeye indirir. Tanrının istediği şeyleri güçlü bir parlamentonun veya yüksek yargının otoritesine bağlanabilecek şeylerden ayırmak çok zor olacağı için Tanrıyı başlangıçta bir yana bırakıp uygarlığın bütün kural ve düzenlemelerinin arı insan kökenini dürüstçe kabul etmemiz kesin bir avantaj olacaktır. Bu emir ve yasalar

³⁷ Freud, *a.g.e.*, s.224.

³⁸ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s.187.

sözde kutsallıklarını, katılıklarını ve değişmezliklerini de kaybedecektir. İnsanlar bu yasaların şimdi olduğu gibi kendilerini yönetmek için değil, tersine kendilerine hizmet etmek için yapıldığını anlayacak, yasalara karşı daha dostça bir tutum benimseyecek ve yasaların ortadan kaldırılmasını hedeflemek yerine, iyileştirilmesi için çalışacaktır. Bu da uygarlığın yüküyle uzlaşma yolunda önemli bir ilerleme olacaktır.”³⁹

19. yüzyıl materyalist düşünce kalıpları içinde, bilimin üstünlüğü ve tartışmasızlığını son kertesine kadar savunma gerekliliği duyan Freud’un, bu konu hakkında niçin böyle düşünmek zorunda olduğunu, içinde yaşadığı dönemle ilişkilendirerek anlamlandırmamız kolaylaşmaktadır.⁴⁰ Freud’un bilimin mutlaklığına karşı olan bu zafiyeti özellikle 19. yüzyılda Almanya’da gelişmiş ve yayılmış olan Burjuva Materyalizminin etkisinden kaynaklanmış olsa gerektir. Bu teori maddesiz güç ve güçsüz madde olamayacağı tezinden hareketle, insanda, fizyolojik bir kaynağı olmayan daha başka etkili güçlerin var olabileceğini kabul etmeye yanaşmayan bir tavır sergilemektedir. Freud’un hocası, von Brücke⁴¹’nin de içinde bulunduğu bu akımın, psikanaliz üzerindeki etkisi, yoğunlukla sistemin her yerinde gözlemlenebilmektedir.⁴² Kendi döneminin sınırlarını aşamayışı onun, psikolojik yönden hasta ve sağlıklı bireyler arasında bir ayırım yapamamasına ve sosyal hayattaki materyalist düşünce kalıbının dışına çıkamamasına neden olmuştur.⁴³ Yine, o dönemlerde Tanrı tanımazcılık görüşü, en tepedeki egemen bir yöneticiye karşı bir başkaldırı hareketi olarak dikkatleri çekmiş, ama insanın ruhsal sorunlarına cevap bulmayı başaramamıştır.⁴⁴ Dönemin bu katı

³⁹ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.228.

⁴⁰ Ludwig Wittgenstein, *Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Söyleşiler*, der.: Cyril Barrett, çev.: A.Bakı Güçlü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1997, s.84.

⁴¹ Freud’un kendi dönemindeki akımlara ve hocasına karşı olan aşırı bağlılığı hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Fuller Torrey, *Psikiyatrinin Ölümü*, çev.: Reha Pınar, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.26-40; Erich Fromm, “Freud’s Model of Man and Its Social Determinants”, ed.: Paul Roazen, *Sigmund Freud*, The Capo Paperback, 1985, s.46; Jung, *Analitik Psikoloji*, s.379.

⁴² Küng, *a.g.e.*, s.3; Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.25.

⁴³ Erich Fromm, *Hürriyetten Kaçış*, çev.: Ayda Yörükan, Tur Yayınları, İstanbul 1982, s. 27.

⁴⁴ Erich Fromm, *Yaşama Sanatı*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.152.

akılcı materyalist düşünce kalıplarını eleştiren C.G. Jung, bir benzetmeyle içine düşülen hatanın büyüklüğünü şu şekilde tasvir etmektedir:

İlk bakışta materyalist hata, muhtemelen kaçınılmaz görünüyor. Çünkü Tanrı'nın tahtı, yıldızların arasında keşfedilememişti. Dolayısıyla bunun anlamı, Tanrı'nın hiçbir zaman var olmadığı idi. İkinci kaçınılmaz hata ise, psikolojizm idi: Eğer Tanrı varlığından söz etmek mümkün değilse, o zaman bazı güçlerden, sözgelimi, bastırılmış cinsellikten çıkarsanmış bir yanılsama olmalıydı. Bu argüman yeni bir şey değildi. Putperest tanrıların putlarını yıkan Hıristiyan misyonerleri tarafından benzeri şeyler söylenmişti. Lakin eski misyonerler eski tanrılarla savaşarak yerine yenilerini koyarlarken, modern put kırıcılar eski değerleri yıkarlarken yerlerine bir şey koyup koymadıklarının bilincinde değillerdir.⁴⁵

Öncelikle realite, Freud'un, "bilimin ilerlemesiyle dinin toplumlar üzerindeki etkisinin azalacağı" tezini günümüzde doğrulamadığı gibi gelecekte de doğrulamayacağını bizlere göstermektedir. Zira din ve bilim arasında birbirini engeller tarzda bir etkileşimden ziyade, daha çok birbiriyle uzlaşan bir etkileşimden bahsetmek daha makul olsa gerektir. Konuya teist bir yaklaşımla bakıldığında, "aynı Tanrının var etmiş olduğu evreni inceleyen bilimle, yine onun vahyettiği din arasında, saf özleri dikkate alındığında bir çatışma veya bağlantısızlığın olmayacağı mantıksal olarak açıktır."⁴⁶ Ayrıca din ve bilim arasında birbirini açıklar tarza bir etkileşim mevcuttur; "Bilimin açıklayamadığı şey evrenle ilgili bir ilk durumun niçin var olduğudur. Daha sonraki diğer bir adımda ise, doğanın üzerinde hüküm süreceği maddenin, niçin var olduğu sorusudur. Teizmin buna karşılık gelen cevabı ise, onu varlık halinde tutan bir Tanrı olduğu için evrenin var olduğu ve onların çalışmalarına neden olan bir Tanrı olduğu için doğa yasalarının çalıştığı şeklindedir."⁴⁷ Dinin, bilimden yaralanması ise, Tanrının varlığına ulaşmada bilimsel verilerin sağladığı destek olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Tanrı bir kenara bırakarak yapılacak her açıklama neden ve niçin sorularına verilen cevaptan yoksun kısır bir döngüyü içerecektir.

Sonu bilinmeyen bu bilinçsiz yıkım içersindeki yerini alan Freud'un, bilimsel akılcılığın doruk noktasını temsil etmeye çalışırken, aynı zamanda akılcılığa öldürücü darbeyi vuran kişi olduğu da meseleinin farklı bir boyutunu ifade etmektedir. İnsan davranışlarının kaynağı-

⁴⁵ Carl Gustav Jung, *Din ve Psikoloji*, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y., s.124.

⁴⁶ Cafer Sadık Yaran, *Din ve Bilim*, Sidre Yayınları, Samsun 1997, s.72.

⁴⁷ Yaran, *a.g.e.*, s.118.

nın, gözle görülemeyecek derinliklerde, yani bilinç dışında yattığını ve bireylerin bilinçli düşüncelerinin davranışlarını sadece önemsiz derecede denetlediğini, göstererek, insan anlığının kayıt ya da meydan okumayla karşılaşmadan sahnede baş rolü oynadığı yolundaki akılcı tabloyu sarsmış bulunmaktadır.⁴⁸ Bu durumda, insanla ve bununla ilişkili tüm diğer olgularla ilgili yapılabilecek hiçbir çözümlemenin, bilimsel olarak bir dayanak bulabilmesi mümkün olmayacaktır. 'Zorlama rasyonelliğin' etkisiyle geliştirdiği düşüncelerini çoğu kez çok küçük kanıtlara dayandırması, tutarsızlık ve fikirlerinin saçma olduğu ithamıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.⁴⁹ Freud'un bilimsellik iddiasını eleştiren Wittgenstein, "onun ortaya koyduğu tezlerin, varsayım düzeyinden çok daha zayıf seviyelerde" yer aldığını belirtmektedir.⁵⁰ Ayrıca aynı zorlamacı tavır psikanaliz haricindeki diğer bilim dallarına karşı olan tavrını da etkilemiş ve pek çok kez, psikanalize olan aşırı zafiyetinden dolayı, bilimsel yöntemi bir bütün olarak değerlendirebilme yetisini kaybetmiştir. Bu zorlama rasyonellik içerisinde Freud'un psikolojiyi sosyal problemlere uygulama çabasını Fromm, değerlendirip şu şekilde neticeye bağlamıştır:

Şüphesiz Freud'un ve ona bağlı kalanlardan çoğunun, sosyal olaylar hakkında çok kaba bir bilgileri vardı ve Freud'un psikolojiyi sosyal bilimlerin problemlerine uygulama konusundaki denemeleri, çoğu zaman hatalı birtakım fikir inşaları olmaktan öteye geçememiştir... Ayrıca Freud'un temel ilkesi, insanı, tabiat tarafından fizyolojik şartlarla belirlenmiş bir takım yönlendirmelerle donatılmış bir varlık, kapalı bir sistem olarak görmek ve insan karakterinin gelişmesini, bu yönelimlerin tatmin olunmasına veya engellenmesine karşı gösterilen bir tepki olarak yorumlamaktır. Oysa bizim kanaatimizce, insan şahsiyetini açıklayabilmek için esas olan şey, insanın dünya ile, tabiat ile, kendisi ile ve başkaları ile münasebetlerini açıklayabilmektir. İnsanın, Freud'un sandığı gibi aslında kendi kendine yeten ve iç güdüsel ihtiyaçlarını tatmin etmek için başka insanlara yalnızca ikinci derecede ihtiyaç gösteren bir varlık değil, aslında sosyal bir varlık olduğuna inanıyoruz.⁵¹

⁴⁸ Erich Fromm, *Sigmund Freud'un Misyonu*, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.115.

⁴⁹ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.49.

⁵⁰ Jacques Bouveresse, *Wittgenstein Reads Freud: The Myth of The Unconscious*, ing.çev.: Carol Cosman, Princeton University Press, Princeton 1995, s.46.

⁵¹ Fromm, *Hürriyetten Kaçış*, ss.27-300.

Freud'un görüşlerinden farklı olarak, Fromm'un ortaya koymak istediği tez, psikolojinin temel problemlerinin, şu veya bu içgüdüsel ihtiyacın tatmini veya engellenmesi değil, feridin dış dünya ile belli bir ilgisi olduğu ve ayrıca insan ve toplum arasındaki ilişkinin statik bir ilişki olmadığıdır. Ayrıca Fromm'a göre, tarih veya bu bağlamda değerlendirilebilecek olan din, sosyal bakımdan şartlandırılmış psikolojik kuvvetlerin sonucu olarak asla yorumlanamaz. Zira, insan tabiatı, tarihi gelişmelerin ürünü olsa bile, yine de kendine has bir takım mekanizmalara ve kanunlara sahiptir ve bunları keşfetmekte psikolojiye düşen bir iştir.⁵²

Freud'a göre, "psikanalizi bilim yapan şey ele aldığı malzeme değil, kullandığı tekniktir. Bu teknik, nevroz teorisinde olduğu kadar, konunun özünü bozmadan uygarlık tarihinde, din biliminde ve mitolojiye de uygulanabilir. Hedeflediği ve ulaştığı şey, ruhsal yaşamda bilinçdışı olanı ortaya çıkarmaktan ibarettir."⁵³ Ancak Freud'un bilimsel olduğunu iddia ettiği ve psikanaliz içinde etkin bir güce sahip olduğunu söylediği bir çok terminoloji hakkında da, psikanalistlerce bir ittifak sağlanamamıştır.⁵⁴ Örneğin, Freud'un ortaya koyduğu *Libido* kuramında bunu etkin bir şekilde gözlemlemekteyiz.

Freud 19. Yüzyıl materyalist düşünce tarzı içinde, geçmişe nazaran farklı bir insan doğası modeli kurgulamıştır. Ona göre insan, 'libido' diye adlandırılan ve görelî olarak sabit miktardaki cinsel enerji tarafından yönetilen bir makine olarak düşünülmektedir.⁵⁵ Libido teorisi, özette, cinsellik kavramıyla içgüdülerin dönüşümü kavramının genişletilmesi olarak tanımlanabilecek iki temel doktrin içermektedir.⁵⁶ Freud, tüm düşünsel olguların temelini fizyolojik olgularda görmektedir. Bu yüzden sevgi, nefret, tutku, kıskançlık, cinsel içgüdü'nün dışı yansıyan çeşitli

⁵² Fromm, *a.g.e.*, s.30-32. Fromm ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: J.A.C. Brown, *Freud and The Post-Freudians*, Penguin Books, London 1987, ss.149-163.

⁵³ Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.428.

⁵⁴ Hanna Segal, "A Psycho-Analytical Approach to Aesthetics" ed.: M. Klein, P.Heimann, *New Directions in Psycho-analysis*, Basic Books, New York 1955, s.390.

⁵⁵ Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.42.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karen Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994, s.33.

biçimleri olarak açıklanmıştır. Freud, en önemli gerçekliğin insanlığın var oluşunda, başka bir anlamda, herkes için aynı olan insan olma durumunda ve insanlık deneyiminde yattığını görememiştir.⁵⁷ Freud'a göre, aile içi bireysel ilişkilerin ve tüm toplumsal ilişkilerin fert üzerindeki yegane düzenleyicisi olan libidinal enerji, psikanalizin ağırlık noktalarından birisini teşkil etmektedir. Freud'un cinsel içgüdü enerjisini anlatmak üzere psikanaliz diline mal ettiği bu terim biyolojik bir karakter taşımaktadır. Libido, insan organizmasının hücrelerinde saklıdır ve tüm duygular bunun içeriğini oluştururlar.⁵⁸ Bu enerji kaynağı insanın silinmez bir parçası olup doğumla başlar ve hiçbir şekilde yok edilemez. O, toplumun tehlike saydığı libidonun, daima bilince bırakılmasından yana tavır sergiler. Bunun tersini yani, cinsel isteklerin bastırılmasını da tehlikeli saymaktadır. Freud'a göre, cinsel arzular gizlendikçe çoğalmaktadır ve en doğrusu onların tamamen serbest bırakılmalarıdır.⁵⁹ Toplumun baskısı olmadan insanlar cinsel ve saldırgan enerjilerine rahatça boşalım sağlayabilirlerse, bu sayede psikolojik sorunlarından da kurtulacaklardır.⁶⁰

Psikanaliz literatüründe 'libido', sık sık 'sevgi'yle bir arada kullanılmakta ve nesneye yöneltilen sevgiden, sanki bir yatırım malıymışçasına söz edilmektedir. Ancak Tanrı'ya olan sevgiyi, erkek ile kadın arasındaki sevgiyi, insanların birbirlerine karşı duydukları sevgiyi, çeşitli mistik coşkulardan kaynaklamış olan sevgiyi, yaşamlarını tek amacı, sermaye yatırımı ve kazanç olan bir sınıfın, dar görüşlü insanların basit kültürlerine indirgemek, sevgiyi ilkel ve soyut bir şekilde yorumlamak anlamına gelmektedir.⁶¹ Freud'un kuramında birçok kez karşılaştığımız, 'insanı bir bütünlük içinde değerlendirememeye' eksikliğini Fromm, sevgi konusuyla ilişkilendirerek şu şekilde aktarmaktadır:

⁵⁷ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev.: Işıtan Gündüz, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.92.

⁵⁸ Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, s.304.

⁵⁹ Karşılaştırmalı kısa bir değerlendirme için bkz.: Stefan Zweig *Freud ve Öğretisi*, çev.: Emin Türk Eliçin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s.31,113.

⁶⁰ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.71.

⁶¹ Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev.: Şükrü Arpagut, Payel Yayınevi, İstanbul 1993, s.36; Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları* s.32. Freud'un sevgi ve cinsellik arasında kurduğu ayniyet ilişkisi, kendisinden sonra gelen psikanalistlerce kabul görmemiş olan bir teoridir. Daha geniş bilgi için bkz.: Theodor Reik, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", der.: A.Krich, *Aşkın Anatomisi*, çev.: Mehmet Harmanlı, Say Yayınları, İstanbul 1998, ss.135-147.

Gerçek olan sadece akıl ve düşüncedir. Bu tür bir rasyonalizm kendisini en açık ve en belirgin bir şekilde Freud da ortaya koyar. Freud'a göre sevgi denince, bir başkasını sevme ya da erotik bir duygu akla gelir, ancak buna rağmen o, sevgiyi daima akıl dışı bir durum olarak nitelmiştir. Rasyonel olan ise, akıl ve idraktır!... Duygularımızda aynı düşüncelerimiz gibi, idrakimizle uyumlu bir halde bulunabilir ve en az düşüncemiz kadar rasyonel olabilir. Hissetmenin kendisine has bir gerçekliği ve kendine has bir mantığı vardır. Kanımca bunun da nedeni, duyguların insanın doğasıyla tam bir uyum içinde bulunmasıdır.⁶² ... Kalbim ve duygularımda tıpkı düşüncelerim gibi rasyonel olabilir. Veya düşüncelerim aynı kalbim gibi akıl dışı özellikler gösterebilir. Kalbimden ve düşüncelerimde sanki birbiriyle ilişkileri yokmuş gibi ayrı ayrı bahsetmem mümkün değildir. Çünkü gerçekte her ikisi de birdir. Ve aynı fenomenin iki farklı görüntüsüdür. Sadece tek bir mantık, her ikisi birbirine girmiş olan tek bir rasyonellik ve tek bir irrasyonellik vardır.⁶³

Psikanalizin önemli yorumcularından birisi olan Jung ise, libidinal enerjiyi, cinsel arzuların tatmin edilmesini sağlayan bir enerji kaynağı olmasında farklı bir yorumla, psikolojik aktivitelerin genel maksatlı bir enerji kaynağı olarak görmeyi daha makul kabul etmiştir.⁶⁴ Aynı şekilde Karen Horney'de Freud'un libido kuramını açıkça eleştirmiş, dayanağı olmayan genellemelerin gerçek veri sayılmayacağını, libido kuramıyla ortaya konulmak istenen verilerin gerçekliğinin kuşku götürür olduğunu ve insan ilişkilerini çarpık bir biçimde yansıttı görüşünü, yaptığı eleştiriler sonunda şu şekilde neticeye bağlamıştır;

Libido teorisi ve içerdiği iddialar temelsizdir. Bunun psikanalitik düşünce-
cenin ve terapinin dayandığı köşe taşlarından birisi olduğu düşünülürse,
bu daha da dikkate değer olur. Her haz arayışının temelde libidinal bir
doyum arayışı olduğu varsayımı keyfidir. Kanıt olarak öne sürülen şeyler
sağlam temellerden yoksundur ve çoğu durumda bazı yerinde gözlemler-
den yapılan kaba genelleştirmelerden ibarettir.⁶⁵

Cinsel isteklerin yer ve zamanına uygun olarak ve periyodik doyumlarla deşarj olabilmesi ruh sağlığı için iyi bir garanti ve başarılı bir yaşam için ön şarttır. Ancak cinsel ihtiyaçların çok önemli olduğunu

⁶² Erich Fromm, *Çağdaş Topluların Geleceği*, çev.: Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, s.140.

⁶³ Fromm, *a.g.e.*, s.142.

⁶⁴ Küng, *a.g.e.*, s.59.

⁶⁵ Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, s. 48. Ayrıca, Libido teorisinin kapsamlı bir eleştirisi ve insan psikolojisi ve toplum üzerindeki çeşitli yansımaları için bkz. Horney, *a.g.e.*, ss.32-56; Calvin S. Hall, *Freudyen Psikolojiye Giriş*, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, ss.70-74.

belirtmek için, Freud gibi aşırılığa kaçmaya gerek yoktur.⁶⁶ Zira cinsiyet konusu abartmalı bir şekilde haddi aşmaya gerek duyulmayacak kadar açıktır. Sadece cinsel dürtülere değil her tabi dürtüye normal sınırlar içinde yer verilmesi sağlıklı ve sağlam bir hayat anlayışının gereğidir. Bu nedenle insanı ruh ve beden bütünlüğü bakımından çok iyi tanımak gerekir. Cinsel dürtülere önem verirken insanın daha bir çok ihtiyacını görmezlikten gelmek, onu yeterince tanınmamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁷ İnsanoğlunun açlık, susuzluk, cinsel ihtiyaçlar gibi, fizyolojik dürtülerini tatmin etmesi gayet tabii bir haldir. Zira bunlar onun, biyolojik ihtiyaçlarından kaynaklanan ve doyurulmazlarsa insan üzerinde çeşitli baskılar oluşturan etmenlerdir.⁶⁸ “Ancak bu fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi, o insanın zihinsel ve ruhsal anlamda sağlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Böylesi bir sağlık için, insana özel ve insan olmak nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçların tatmin edilmesi gerekir. Bunların en belli başlı olanları; bir yere ait olmak, yakınlık hissi, kökten ilişkiler yaşamak, insanlarla özdeşleşmek, davranışlarını ayarlayacak bir düşünce planına sahip olmak, fiziksel olanın ötesine (transandantal, aşkın olana) ulaşma arzusu ve kendilerini verip adayabilecekleri bir nesne bulma çabasıdır.⁶⁹ Bu şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan tek yönlü bir çabalamaya, toplumdaki sağlıklı bireylerin yanlış bir yorumlamaya tabi tutulup hastalıklı (nevrotik) olarak nitelendirilmelerine neden olmuştur. Bu konuda ulaşıldığı iddia edilen tüm teori ve sonuçlamalar, boş kurallar yığını olmaktan öte bir kazanım sağlamamakta, toplumdaki dengelerin bozulmasına ve insanların zarar görmelerine neden olmaktadır.⁷⁰ Sağlıklı bireylerin toplum içersindeki varlığını yadsıyan bir tavır sergileyen

⁶⁶ Freud'un cinsellik konusundaki abartılı yorumları için bkz. Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, çev.: A.Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998. Ayrıca bu yorumların psikanaliz çerçevesinde kısa bir tahlili için bkz. Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, ss.43-45. Dini inkarda, cinsellik ve benzeri faktörlerin etkinliği ile ilgili bkz.: Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 1995, ss.34-36. (basılmamış doktora tezi).

⁶⁷ Bedri Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din*, Özden Ofset, İzmir 1991, s.26.

⁶⁸ Cinselliğin dürtüsünün, insan psikolojisinde, sanıldığı gibi aksine merkezi bir rol teşkil etmediği sonucuna varan araştırmalar için bkz.: W.H.Clark, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din” çev.: M. Dağ, *Eğitim Hareketleri*, c.:22, sayı: 256-257, Ankara, 1976, s.18.

⁶⁹ Fromm, *Yaşama Sanatı*, s.19-20.

⁷⁰ D.W. Winnicott, *Reshaping the Psychoanalytic Domain*, ed. Judith M. Hughes, Universty of California Press, Los Angeles 1989, s.169.

Freud'un, görünürde cinsellikle hiç bir ilgisi bulunmayan, açgözlülük, cimrilik, inat veya diğer kişilik özellikleri, sanatsal arayışlar, kaygılar gibi- kimi durumları cinsellikle ilişkilendirerek açıklamaya çalışması, konunun kapsamı alanından dışarıya çıkmasıyla neticelenmiştir.⁷¹

Libido kavramının karmaşıklığına benzer bir durum, 'bilinçaltı' kavramı için de geçerlidir. Freud'a göre, davranışlarımızın kökeninde, genellikle bilincinde olmadığımız arzularımız, duygularımız ve düşüncelerimiz yatmaktadır. Freud, bilinç dışı olarak isimlendirdiği bu kavramdan söz ettiğinde, arzuların varlığından haberdar olmadığımızı ve içimizde yer alan bir sansürçünün belki de mümkün bir bilinçlenmeyi engellediğini anlatmak istemektedir.⁷² Freud'a göre, "insanın bilinçli olarak düşündüğü şeylerin büyük bir bölümü, onun fark etmediği ve bilgisi dışında oluşan güçler tarafından belirlenmektedir. İnsanlar, yaptıkları işlerin akılcı ve ahlaki açıdan da doğru olduklarını sandıkları ve eylemlerini çeşitli biçimlerde (yanlış inançlar ideolojiler gibi) aklileştirdikleri için, bir rahatsızlık duymazlar. Aslında farkında olmadıkları güçler tarafından yönetilmeleri nedeniyle, sandıklarının aksine, hiçte özgür ve bağımsız değillerdir." Ancak bilinçaltı kavramına bu şekilde bir yaklaşım, gerçeğin tek yönlü olarak çarpıtılmasından başka bir şey değildir. Bilinçdışı, bizim bütünselliğimizin bir parçasıdır ve onu yalnızca bilinçli benliğimiz ile özdeşleştirmek yanlış olur. Orada, bizde mevcut olan her türlü özelliği, en alt düzeydekilerle, en yüce olanları en kötü şeylerle en iyileri bir arada bulmak mümkündür.⁷³

Freud'un bilinç dışı olgusunu keşfetmesi ve bunu insan gerçekliğinin yeni bir boyutu olarak ortaya koyması, elbette ki büyük bir atılımdır. Ancak böylesine büyük bir anlamı olmasına rağmen, bu keşif, cinsel iç güdüler ve onların bastırılmaları konusu ile kısıtlı tutulmuş ve gerçek önemi daraltılmıştır. Asıl kullanılması gereken alana, yani insan varoluşunun derinliklerine, sosyal ve politik olaylara yöneltilmesi gerekirken, bu buluşun cinselliğin bastırılması ile sınırlandırılması çok yanlış sonuçların doğmasına sebep olmuştur.⁷⁴

⁷¹ Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, s.32.

⁷² Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997, s.84.

⁷³ Fromm, *Yaşama Sanatı*, ss.43-45.

⁷⁴ Fromm, *a.g.e.*, s.50.

Freud'un bilinçaltı kavramının anlamını daraltması, bir çok yönden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı 'insan nedir?' sorusuna verilen felsefi yanıtların kapsamı alanında incelenebilir. İnsanın, akılcı ve kendi kaderini tayin eden yaratıklar olduğuna inanlar, bilinçaltının elinde oyuncak olan bir insan anlayışını kabul etmek istemezler. Eleştirilerden bir diğeri de, Freud'un kavramlarının 'denenebilirliği' ile ilgilidir. Bilincin üç aşamasıyla (id-ego-süperego) ilgili ölçülebilen deneysel verilerin yokluğu ve bu tür deneylerin yapılabilmesinin hemen hemen olanaksız denecek kadar zor oluşu, ruhsal yaşamın merkezinin karanlık ve akıl dışı bölgelere kaymasıyla neticelenmiş ve bu da bilinçaltı kavramının bilimsel geçerliliğine kuşku düşürmüştür.⁷⁵ Ayrıca Poper'a göre, bilimsel verinin ne kadar güçlü olduğunu tespit edebilmenin önemli kriterlerinden birisi, onun doğrulanabilirlik ihtimalinin güçlü olması kadar, yanlışlanabilirlik ihtimaline de sahip olmasıdır. Bu bağlamda Freud, sistemini bilimsel bir yanlışlanmaya meydan okuyacak tarzda bir çıplaklıkla ortaya koyabildiği söylenemez.⁷⁶

Sonuçta, insanların, katı bilimselliğin asla gideremeyeceği zorunlu ihtiyaçlarının varlığını da göz ardı etmememiz gerekmektedir. İnsan ilişkilerinde içgüdülerin önemine kıyasla aklın, ne kadar kısıtlı bir rol oynadığını vurgulaya gelen Freud'un, insanlığı değer verdiği bir fenomenden yoksun bırakmaya ve bunu entelektüel bir telafi mekanizmasıyla dengelemeye çalışması son derece karmaşık bir durumdur.

Freud'un indirgemeci bir yaklaşımla din ve Tanrı kavramlarını, cinsellik ve geçmişin karanlık izleriyle açıklama çabasının günümüz adına sonuçsuz kaldığını söyleyebiliriz. psikanalitik kuram, her şeyi tek bir sebebe indirgeme eğilimindedir. Yine onun bilimsellik ve akılcılık anlayışı da aynı derecede tartışmalara sebep olmuştur. Freud'un, psikanalizi şekillendirirken temel kriter olarak nitelediği, bilimsel akılcılığın doruk noktasını temsil etmeye çalışırken, aynı zamanda akılcılığa öldürücü darbeyi vuran kişi olduğu bilimsel çevrelerde halen tartışılacak bir konudur. İnsan davranışlarının kaynağının, gözle görülemeyecek derinliklerde, yani bilinç dışında yattığını ve bireylerin bilinçli düşünce-

⁷⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.410; Joseph Nuttin, "Freud'a Göre Bilinçaltı", Çev.: M.M.Yakupoğlu, der.: Armand Cuvillier, *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995, s.116.

⁷⁶ İlhan Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s.165.

lerinin davranışlarını sadece önemsiz derecede denetlediğini, göstermeye çalışarak, bilerek veya bilmeyerek aklın saf dışı kalmasına sebep olmuştur. Bu koşullar altında, insanla ve onunla ilişkili tüm diğer olgularla ilgili yapılabilecek her çözümlemenin, bilimsel olarak bir dayanak bulabilmesi imkansızlaşmıştır. Ayrıca aynı zorlamacı tavır psikanaliz haricindeki diğer bilim dallarına karşı olan tavrını da etkilemiş ve pek çok kez, psikanalize olan aşırı zafiyetinden dolayı, bilimsel yöntemi bir bütün olarak değerlendirebilme yetisini kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Ferhat, *Ateizmin Dayandığı Sosyolojik Gereçekleri ve Bu Gereçeklerin Teistik Açından Eleştirisi*, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 2000, (basılmamış Yüksek Lisans tezi).
- Aydın, Ali Rıza, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 1995. (basılmamış doktora tezi).
- , *Psikanalizin Dinsel Serüveni*, Etüt Yayınları, Samsun 2004.
- Bouveresse, Jacques, *Wittgenstein Reads Freud: The Myth of The Unconscious*, ing.çev.: Carol Cosman, Princeton University Press, Princeton 1995.
- Brown, J.A.C., *Freud and The Post-Freudians*, Penguin Bookks, London 1987.
- Clark, W.H., "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din" çev.: M. Dağ, *Eğitim Hareketleri*, c.:22, sayı: 256-257, Ankara, 1976.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- Feuerbach, Ludwig, *The Essence of Christianity*, ing. çev.: George Eliot, Harper Torchbooks, New York 1957.
- Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygurluk Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.
- , *Cinsiyet Üzerine*, çev.: A.Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Endişe*, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- , *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Psikanalize Giriş Dersleri*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997.
- , *Uygurluk ve Hoşnutsuzlukları*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygurluk Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

- , *Yaşamın ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Fromm, Erich, "Freud's Model of Man and Its Social Determinants", ed.: Paul Roazen, *Sigmund Freud*, The Capo Paperback, 1985.
- , *Çağdaş Toplamların Geleceği*, çev.: Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996.
- , *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Hürriyetten Kaçış*, çev.: Ayda Yörükân, Tur Yayınları, İstanbul 1982.
- , *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev.: Şükrü Arpagut, Payel Yayınevi, İstanbul 1993.
- , *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Sevme Sanatı*, çev.: İştân Gündüz, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Sigmund Freud'un Misyonu*, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- , *Yaşama Sanatı*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Gay, Peter, *A Godless Jew: Freud, Atheism and The Making of Psychoanalysis*, Yale University Press, New Heaven and London 1987.
- Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Hall, Calvin S., *Freudyen Psikolojiye Giriş*, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Horney, Karen, *Psikanalizde Yeni Yollar*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994.
- Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji*, çev.: Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi*, çev.: Engin Büyükinâl, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji*, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y.

- Katipoğlu, Bedri, *Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din*, Özden Ofset, İzmir 1991.
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Kutluer, İlhan, *Modern Bilimin Arkaplanı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Küng, Hans, *Freud and The Problem of God*, ing. çev. Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979.
- Nuttin, Joseph, "Freud'a Göre Bilinçaltı", Çev.: M.M.Yakupoğlu, der.: Armand Cuvillier, *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995.
- Reik, Theodor, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", der.: A.Krich, *Aşkın Anatomisi*, çev.: Mehmet Harmanacı, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Ricoeur, Paul, *Freud and Philosophy*, ing. çev.: Denis Savage, Yale University Press, New Haven and London 1970.
- Rychlak, Joseph F., "Psikopatolojideki Erekbilimsel Açıklamaya İlişkin Teknik Sorunlar: Sigmund Freud Örneği", der.: M. Spitzer, B. A. Maher, *Felsefe ve Psikopatoloji*, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998.
- Schur, Max, *Freud: Living and Dying*, International Universities Press, New York 1972.
- Segal, Hanna, "A Psycho-Analytical Approach to Aesthetics" ed.: M. Klein, P.Heimann, *New Directions in Psycho-analysis*, Basic Books, New York 1955.
- Spitzer, Manfred, *Felsefe ve Psikopatoloji*, der.: M. Spitzer, B.A. Maher, çev.: Özgür Karaçam, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998.
- Torrey, E. Fuller, *Psikiyatrinin Ölümü*, çev.: Reha Pınar, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- Winnicott, D.W., *Reshaping the Psychoanalytic Domain*, ed. Judith M. Hughes, University of California Press, Los Angeles 1989.
- Wittgenstein, Ludwig, *Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Söyleşiler*, der.: Cyril Barrett, çev.: A.Bakı Güçlü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1997.
- Yaran, Cafer Sadık, *Din ve Bilim*, Sidre Yayınları, Samsun 1997.
- , *Tanrı İnancının Akliliği*, Etüt Yayınları, Samsun 2000.
- Zweig, Stefan, *Freud ve Öğretisi*, çev.: Emin Türk Eliçin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

Abstract

This paper aims at exploring how psycho-analytic thought approaches the concepts of God and illusion as well as criticizing and evaluating the coherence of foresights of Freud on the future of religion. In this context, the paper tries to discuss the following subject matters: 1) Does belief in God resemble our way of receiving different experiences in our lives? 2) What is the possibility of evaluating belief in God and religion in its relation to our civilization as an illusion? 3) What are the effects of scientific knowledge on religious faith and the idea of God in a civilized society?

Key words: Freud, psychoanalysis, religion and God, illusion, Science